

بررسی رابطه بین کیفیت خدمات گردشگری و رشد اقتصادی: یک الگوی

رشد درون‌زا

مجید دشتبان فاروجی*، عبدالله خوشنودی**، سحر دشتبان فاروجی***
تاریخ دریافت ۱۳۹۷/۰۱/۰۵
تاریخ پذیرش ۱۳۹۷/۰۲/۱۵

چکیده

صنعت گردشگری بین‌المللی دارای پتانسیل بالایی برای ایجاد درآمدهای ارزی و افزایش اشتغال است و توجه به این صنعت می‌تواند نقش مهمی در روند توسعه اقتصادی ایران داشته باشد. مقاله حاضر با معرفی یک الگوی نظری و یک مطالعه تجربی، نقش کیفیت خدمات گردشگری و گردشگری درون‌زا را در رشد اقتصادی بلندمدت بررسی می‌کند. برای این منظور، یک الگوی رشد نظری تجارت بین‌الملل ارائه می‌شود که در آن گردشگری موتور رشد اقتصادی است و کیفیت خدمات گردشگری بر رشد بلندمدت تأثیر می‌گذارد. همچنین با ارائه یک تحلیل تجربی، رابطه بین گردشگری، کیفیت و رشد اقتصادی در ایران در بازه زمانی ۱۳۴۸-۱۳۹۴ آزمون گردید. نتایج نشان می‌دهد که در بلندمدت ورود گردشگران و کیفیت اقامت‌گاه‌های گردشگری اثر مثبتی بر تولید ناخالص داخلی ایران دارد، در حالی که تولید ناخالص داخلی خارجی دارای اثر منفی بر رشد اقتصادی ایران است. همچنین یافته‌های مقاله حکایت از وجود رابطه علیتی دوطرفه بین رشد *GDP* حقیقی و رشد گردشگری در ایران دارد.

کلید واژه‌ها: رشد اقتصادی درون‌زا، کیفیت خدمات گردشگری، همجمعی.
طبقه‌بندی *JEL*: C61، F43، Q41.

M.dashtban@ub.ac.ir

A.khoshnudi@ub.ac.ir

Dashtban.sahar@yahoo.com

* استادیار گروه اقتصاد دانشکده علوم انسانی دانشگاه بجنورد

** استادیار گروه اقتصاد دانشکده علوم انسانی دانشگاه بجنورد

*** دانشجوی دکتری اقتصاد دانشکده اقتصاد و علوم سیاسی دانشگاه شهید بهشتی

۱. مقدمه

صنعت گردشگری پدیده نسبتاً جدیدی در مبادلات بین‌المللی اقتصادی است. امروزه گردشگری در بسیاری از کشورها یکی از منابع مهم درآمد ارزی محسوب می‌شود. این باور که گردشگری بین‌المللی سبب بهبود رشد اقتصادی می‌شود، تحت عنوان فرضیه گردشگری منجر به رشد^۱ (TLG) نامیده می‌شود.

مطالعات مختلفی رابطه بین گردشگری و رشد اقتصادی را از هر دو منظر نظری و تجربی تحلیل کرده‌اند. مطالعات تجربی فراوانی در طی ده سال گذشته انجام شده است که عموماً بر رابطه علیت بین گردشگری و رشد اقتصادی متمرکز بوده است (برای مثال، بریدا و پولینا^۲ (۲۰۱۰)، ایوانوو و وبستر^۳ (۲۰۱۳) و رومرو و مولینا^۴ (۲۰۱۳) به بازنگری بازنگری ادبیات منتشر شده پرداختند). برخی پژوهش‌های نظری نیز با اتکاء به الگوهایی از نوع الگوی رمزی به مطالعه اثر گردشگری بر رشد بلندمدت پرداخته‌اند (لوزانو و همکاران^۵ (۲۰۰۸) و آلبالادئو و مارتینز-گارسیا^۶ (۲۰۱۳) را ببینید). به استثناء چند مورد، مورد، اغلب الگوهای نظری فرض می‌کنند که جذب گردشگر از کشورها، مشخصه برون-زایی است که به‌وسیله فرهنگ و دارائی‌های تاریخی و طبیعی معین می‌شود. در مقابل، جذاب بودن گردشگری سبب می‌شود که این صنعت به‌طور درون‌زایی توسط خود اقتصاد توسعه داده شود. در واقع، توسعه صنعت گردشگری برای کشورهای در حال توسعه که با معضلاتی چون نرخ بیکاری بالا، محدودیت منابع ارزی و اقتصاد تک‌محصولی مواجه‌اند، می‌تواند از اهمیت فراوانی برخوردار باشد. اقتصاد ایران اتکای شدیدی به درآمدهای حاصل از صادرات نفت دارد و متغیرهای کلان اقتصادی آن با پیروی از قیمت جهانی نفت در طول زمان دچار نوسانات شدیدی می‌شود. روند حاکم بر متغیرهایی مانند تولید ناخالص

1. Tourism-led Growth

2. Brida and Pulina

3. Ivanov and Webster

4. Romero and Molina

5. Lozano et al.

6. Albaladejo and Martínez-García

ملی، سرمایه‌گذاری ناخالص، درآمد سرانه و غیره در دهه‌های اخیر اقتصاد ایران، به روشنی نشان‌دهنده این موضوع است. از این‌رو، به‌منظور تنوع بخشیدن به منابع رشد اقتصادی و درآمدهای ارزی و همچنین ایجاد فرصت‌های جدید شغلی در کشور، توسعه صنعت گردشگری از اهمیت فراوانی برخوردار است، چرا که ایران از نظر جاذبه‌های گردشگری جزء ده کشور اول جهان قرار دارد و از پتانسیل زیادی برای جذب گردشگری بین‌المللی برخوردار است (حسینی و سازور، ۱۳۹۰).

در مقاله حاضر به بررسی درون‌زایی گردشگری و عواملی پرداخته می‌شود که سبب افزایش گردشگری و رشد اقتصادی می‌شود. برای این منظور، یک الگوی نظری رشد درون‌زا و گردشگری در نظر گرفته می‌شود. سپس، با پیروی از آلبالدو و مارتینز-گارسیا (۲۰۱۳) و با این فرض که نرخ رشد اقتصادی بلندمدت در اقتصاد میزبان به‌طور مثبتی تحت تأثیر قرار می‌گیرد، می‌توان ورود گردشگران و کیفیت خدمات گردشگری را به‌طور درون‌زایی در نظر گرفت. بنابراین با الهام از یک مطالعه تجربی که به بررسی فرضیه TLG در اسپانیا در بازه زمانی ۱۹۷۰-۲۰۱۰ می‌پردازد، کیفیت خدمات گردشگری در الگوی نظری در نظر گرفته می‌شود. سپس به آزمون این موضوع پرداخته می‌شود که آیا کیفیت بالاتر خدمات گردشگری اثر مثبتی بر رشد بلندمدت دارد یا نه. علی‌رغم گستردگی مفهوم کیفیت خدمات گردشگری، در این مطالعه، تمرکز بر کیفیت عرضه خدمات گردشگری، به‌ویژه کیفیت اقامتگاه‌های گردشگری است.

بنابراین، از بعد نظری هدف مطالعه حاضر ارائه یک الگو نظری رشد درون‌زا و گردشگری است که می‌تواند در تضاد با داده‌های واقعی نیز باشد. همچنین از بعد تجربی این مقاله نقش گردشگری بین‌المللی را در رشد اقتصادی با لحاظ کیفیت اقامت‌گاه‌های گردشگری به‌منزله یک عامل اضافی بررسی می‌کند. این مقاله در ۵ بخش ارائه می‌شود. بعد از مقدمه، بخش دوم به مبانی نظری الگوی مورد نظر (تصریح الگو) می‌پردازد. در

بخش سوم، مروری بر مطالعات پیشین، در بخش چهارم روش‌شناسی پژوهش و در بخش پنجم جمع‌بندی و نتیجه‌گیری ارائه می‌شود.

۲. چارچوب نظری

در ادبیات موجود، نرخ ورود گردشگران به کشور میزبان، پارامتری برون‌زا فرض می‌شود که مستقل از ویژگی‌های کشور میزبان است. در مقابل، آلبالدئو و مارتینز-گارسیا (۲۰۱۳)، نرخ ورود گردشگران را درون‌زا در نظر می‌گیرند. آن‌ها فرض می‌کنند که نرخ ورود گردشگران به کیفیت خدمات گردشگری بستگی دارد. این نرخ می‌تواند به‌طور درون-زایی توسط کشور میزبان توسعه داده شود. بنابراین، برای بررسی ارتباط بین کیفیت خدمات گردشگری و رشد گردشگری درون‌زا، سه نوع فرد در نظر گرفته می‌شود: مصرف-کنندگان داخلی، گردشگران و تولیدکنندگان کالاهای قابل‌مبادله که می‌تواند یا به‌وسیله مصرف داخلی یا سرمایه‌گذاری و به‌عنوان خدمات گردشگری استفاده شود. تولید چنین کالایی (یعنی Y) به نیروی کار و سرمایه داخلی و خارجی نیازمند است. از آنجایی که سرمایه خارجی یک نهاده ضروری برای تولید است، لذا بایستی از طریق مبادله تولید داخلی با گردشگران خارجی وارد الگو شود.

۲-۱. تولید ستاده و رفتار بنگاه

تکنولوژی تولید به‌وسیله یک تابع تولید کاب-داگلاس سرانه توصیف می‌شود که عبارت است از:

$$y = k_d^\alpha k_f^\beta, \quad 0 < \alpha + \beta < 1 \quad (1)$$

که در اینجا k_d و k_f به ترتیب معرف سرمایه داخلی و سرمایه وارد شده سرانه در اقتصاد است. با فرض وجود شرایط رقابت کامل، مسأله حداکثرسازی سود توابع تقاضای نهاده‌ها زیر را نتیجه می‌دهد:

$$(1 - \alpha - \beta)y = w \quad (۲)$$

$$\alpha \frac{y}{k_d} = r \quad (۳)$$

$$\beta \frac{y}{k_f} = \frac{rr}{p} \quad (۴)$$

در اینجا w دستمزد پرداخت شده به نیروی کار است و r و rr به ترتیب خالص نرخ بازدهی خانوارهایی هستند که صاحب سرمایه‌های داخلی و وارد شده می‌باشند. قیمت p نیز معرف رابطه مبادله است.

۲-۲. مصرف‌کنندگان داخلی

خانوارها مالک دارایی‌های مالی و نیروی کار هستند. آن‌ها دارایی‌ها را به شکل مطالبات ناشی از مالکیت بر روی سرمایه داخلی و وارداتی نگهداری می‌کنند. بنابراین، دارایی‌های سرانه خانوار عبارت است از:

$$assets = k_d + \frac{k_f}{p} \quad (۵)$$

کل درآمد دریافتی خانوار برابر با مجموع درآمدهای ناشی از دارایی و نیروی کار است. خانوارها با استفاده از درآمدی که صرف مصرف نمی‌شود به انباشت بیشتر دارایی‌ها می‌پردازند؛ یعنی:

$$\frac{d(assets)}{dt} = rk_d + (rr - \frac{\dot{p}}{p}) \frac{k_f}{p} + w - c - n \cdot assets \quad (۶)$$

که در اینجا $\dot{p}/p$ استهلاک سرمایه خارجی به واسطه افزایش در رابطه مبادله است. c مصرف سرانه و $n > 0$ نرخ رشد ثابت جمعیت است. انباشت سرمایه‌های داخلی و خارجی از تصمیمات خانوار بر روی مصرف و سرمایه‌گذاری نتیجه می‌شود. بنابراین، سرمایه‌گذاری سرانه در سرمایه خارجی i_f ، منجر به انباشت سرمایه خارجی سرانه می‌شود؛ یعنی:

$$\dot{k}_f = i_f - nk_f \quad (7)$$

با استفاده از معادلات (۵)-(۷) تکامل تدریجی سرمایه داخلی سرانه به صورت زیر به دست می آید:

$$\dot{k}_d = rk_d + rr \frac{k_f}{p} + w - c - \frac{i_f}{p} - nk_d \quad (8)$$

برای سهولت فرض می شود که هر دو سرمایه های داخلی و خارجی مستهلک نمی شوند. برای حداکثرسازی مطلوبیت U نسبت به محدودیت های (۷) و (۸)، خانوار داخلی بر روی مصرف سرانه c و سرمایه گذاری سرانه در سرمایه خارجی i_f تصمیم گیری می کند:

$$U = \int_0^{\infty} \frac{c^{1-\theta}}{1-\theta} e^{(n-\rho)t} dt \quad (9)$$

پارامتر مثبت θ ، عکس کشش جانشینی بین دوره های است. هرچه θ بیشتر باشد، مصرف کنندگان مسیر مصرف هموار و یکنواختی را ترجیح خواهند داد. به ازای $\theta = 1$ تابع مطلوبیت لگاریتمی در نظر گرفته می شود. پارامتر $\rho > 0$ ، بیان گر نرخ ثابت ترجیح زمانی است.

به ازای مقادیر مفروض نرخ های بازدهی $r(t)$ و $rr(t)$ ، نرخ دستمزد $w(t)$ ، رابطه مبادله p و تکامل تدریجی آن ها $\dot{p}/p$ ، خانوارها به صورت رقابتی عمل می کنند. شرایط بهینگی برای یک راه حل میانی همان قاعده معمول رمزی است که منجر به پویایی های مصرف سرانه می شود:

$$\gamma_c \equiv \frac{\dot{c}}{c} = \frac{1}{\theta} \{r - \rho\} = \frac{1}{\theta} \left\{ \alpha \frac{y}{k_d} - \rho \right\} \quad (10)$$

راه حل بهینه بایستی شرط زیر را تأمین کند:^۱

$$rr - \frac{\dot{p}}{p} = r \quad (11)$$

^۱ از این به بعد نماد γ_x معرف نرخ رشد متغیر x (یعنی، $\dot{x}/x$) است.

این شرط بیان می‌دارد که هر دو نوع سرمایه در نظر گرفته شده، دارایی‌هایی هستند که کاملاً جانشین یکدیگرند و بازدهی یکسانی را نتیجه می‌دهند.

۲-۳. تابع تقاضای گردشگر نماینده

یوجینو-مارتین^۲ (۲۰۰۳) نشان می‌دهد که گردشگران با مسائل تصمیم‌گیری چندمرحله‌ای نظیر مقصد، بودجه و طول اقامت در مراحل مختلف مواجه‌اند. با توجه به این موضوع، فرض می‌شود که پیش از سفر، تصمیمات در خصوص مقصد سفر و بودجه بایستی تا حدودی اتخاذ شود. وقتی این تصمیمات اتخاذ گردید و کشور ما به‌عنوان مقصد گردشگری انتخاب شد، تابع تقاضای گردشگر توسط تابع زیر توصیف می‌شود:

$$d_T = \frac{b}{p} \quad (12)$$

که در اینجا b بودجه گردشگر نماینده است. هم رابطه مبادله p و هم بودجه b با گذشت زمان تکامل می‌یابند.

۲-۴. تعادل بازار بین‌المللی

در تعادل پیش‌بینی کامل، همه افراد مسیرهای زمانی متغیرهای خارج از کنترل‌شان را مفروض می‌گیرند. سپس، تعادل و تسویه بازارها با تساوی عرضه و تقاضا برای همه مقادیر مرتبط به‌دست می‌آید. با در نظر گرفتن این تعریف، توجه کنید که خرید و مصرف خدمات گردشگری داخلی توسط جریان ورود گردشگران به کشور تحقق می‌یابد. فرض کنید که تعداد گردشگران در اقتصاد میزبان در زمان t ، $T(t)$ باشد. در تعادل، بازار بین‌الملل تسویه می‌شود، لذا تقاضای کل گردشگری برای خدمات گردشگری بایستی با مصرف کل گردشگری C_T برابر باشد؛

^۱. Eugenio-Martin

$$\frac{b}{p}T = C_T \quad (13)$$

همچنین، در تعادل، تجارت بین‌الملل در هر زمان متعادل می‌شود. بنابراین، واردات کل سرمایه خارجی برای جمعیت داخلی بایستی با صادرات خدمات گردشگری برابر باشد.

$$\frac{i_f}{p}L = C_T \quad (14)$$

که در اینجا $L(t)$ اندازه جمعیت داخلی است. معادلات (۱۳) و (۱۴) نشان می‌دهند که واردات سرمایه خارجی توسط گردشگری تأمین مالی می‌شود؛

$$i_f L = bT \quad (15)$$

۲-۵. نرخ رشد بلندمدت

به اعتقاد کالدور^۳ (۱۹۶۳)، برخی قواعد تجربی بر نرخ رشد بلندمدت کشورها وجود دارد. در بلندمدت، تولید سرانه و سرمایه فیزیکی در طول زمان رشد می‌کنند، نرخ بازده سرمایه ثابت باقی مانده و نسبت سرمایه فیزیکی به تولید نهایی نیز تقریباً ثابت باقی می‌ماند. برای به‌دست آوردن نرخ رشد بلندمدت در الگوی مذکور، بر روی راه‌حلهایی متمرکز خواهیم شد که این قواعد را به‌همراه نرخ رشد ثابت تولید نهایی تأمین می‌کند (در این شرایط نظری رشد اقتصادی، مسیر رشد متوازن نامیده می‌شود).

توجه کنید که بنا به معادله (۱۰) نرخ بازده سرمایه داخلی r دلالت بر نرخ رشد ثابت مصرف سرانه دارد؛ درحالی‌که بنا به معادله (۱۱)، ثابت نرخ بازده سرمایه خارجی r^* دلالت بر ثابت بودن نرخ رشد رابطه مبادله دارد. بنابراین، با در نظر گرفتن معادلات (۱) و (۳)، ثابت نرخ بازده دلالت بر رابطه زیر دارد:

$$\gamma_y = \gamma_{k_d} = \frac{\beta}{1-\alpha} \gamma_{k_f} \quad (16)$$

^۱. Kaldor

با در نظر گرفتن معادلات (۱۵) و (۷)، نرخ رشد سرمایه خارجی بر روی تعادل مسیر متوازن به صورت زیر معین می‌شود:

$$\gamma_{k_f} = \frac{bT}{k_f L} - n \quad (17)$$

در این صورت، نرخ رشد سرمایه سرانه خارجی ثابت است اگر و فقط اگر $(bT)/(k_f L)$ ثابت باشد؛ به عبارت دیگر

$$\gamma_{k_f} = \gamma_b + \gamma_T - n \quad (18)$$

در این شرایط از معادله (۱۶) می‌توان رابطه زیر را استخراج کرد:

$$\gamma_y = \frac{\beta}{1-\alpha} (\gamma_b + \gamma_T - n) \quad (19)$$

بنابراین، روی مسیر رشد متوازن، نرخ رشد تولید متناسب با حاصل جمع نرخ رشد تعداد گردشگران γ_T و نرخ رشد مفروض بودجه گردشگران γ_b است. این استراتژی‌های اقتصادی، با تحت تأثیر قرار دادن نرخ رشد گردشگران، اثر دائمی بر نرخ رشد تعادلی خواهند داشت.

با توجه به الگوی انتشار^۴ ارائه شده توسط مورلی^۵ (۱۹۹۸) و آلبالادئو و مارتینز-گارسیا (۲۰۱۳)، فرض می‌شود که تعداد گردشگرانی که یک کشور مقصد معین را ملاقات می‌کنند تابعی از تعداد تجمعی ملاقات‌کنندگان قبلی است؛ یعنی

$$T(t) = \sigma \int_0^t T(\tau) d\tau \quad (20)$$

که در اینجا σ نرخ ذاتی جذب گردشگر از کشور است. اگرچه جذب گردشگر از یک کشور ممکن است به ویژگی‌های مختلفی نظیر کیفیت محیطی، جذابیت فرهنگی، تصور ذهنی از کشور مقصد و غیره بستگی داشته باشد، اما آلبالادئو و مارتینز-گارسیا (۲۰۱۳) معتقدند که نرخ ذاتی جذب گردشگر σ معیاری از کیفیت خدمات گردشگری است. این

^۱. Diffusion Model

^۲. Morley

معیار به‌منزله مؤلفه کلیدی در موفقیت مقاصد گردشگری شناخته می‌شود. با دیفرانسیل‌گیری از معادله (۲۰) می‌توان دریافت که کیفیت خدمات گردشگری کشور و تکامل تدریجی آن، نرخ رشد T را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ به عبارت دیگر

$$\gamma_T = \sigma + \gamma_\sigma \quad (21)$$

این معادله بیان می‌دارد که نرخ رشد تعداد گردشگران برابر با حاصل جمع نرخ رشد ورود این گردشگران به کشور به‌واسطه اثر انتشار (زیرا گردشگران از ملاقات‌کنندگان قبلی اطلاعات می‌گیرند) و نرخ رشد نرخ ذاتی جذب گردشگر (که تابعی از کیفیت در این مقاله فرض می‌شود) است. با در نظر گرفتن معادلات (۱۹) و (۲۱) رابطه زیر بدست می‌آید:

$$\gamma_y = \frac{\beta}{1-\alpha} (\gamma_b + \sigma + \gamma_\sigma - n) \quad (22)$$

این معادله بیان‌گر رابطه بلندمدت بین رشد تولید سرانه و کیفیت خدمات گردشگری است. در بخش بعدی به توجیه تجربی این فرض پرداخته می‌شود که کیفیت خدمات گردشگری عامل مرتبطی در رشد اقتصادی اقتصاد ایران است.

۳. مروری بر مطالعات پیشین

۳-۱. مطالعات خارجی

بنا به فرضیه TLG استدلال‌های مختلفی برای گردشگری وجود دارد که عامل اصلی رشد اقتصادی بلندمدت محسوب می‌شود. گردشگری با خود درآمد ارزی به‌همراه دارد که می‌تواند برای واردات کالا و خدمات سرمایه‌ای به‌نفع رشد اقتصادی استفاده شود (مک-کنن^۶، ۱۹۶۴). مطالعات تجربی زیادی بر روی فرضیه TLG انجام شده است که با به‌کارگیری آزمون‌های هم‌جمعی و علیت گرنجر، رابطه بین رشد اقتصادی و گردشگری را بررسی کرده‌اند و نتایج مختلفی را به‌دست آورده‌اند. بالاگر و کانتاولا-جوردا^۷ (۲۰۰۲)،

^۱. McKinnon

^۲. Balaguer and Cantavella-Jorda

فرضیه TLG را برای کشور اسپانیا در بازه زمانی ۱۹۷۵-۱۹۹۷ بررسی کردند. آن‌ها یک رابطه بلندمدت و علیت یک‌طرفه از فعالیت گردشگری به رشد اقتصادی را یافتند. این در حالی است که او^۸ (۲۰۰۵)، با فرضیه TLG برای کشور کره جنوبی در بازه زمانی ۱۹۷۵-۲۰۰۱ مخالف است. وی رابطه تعادلی بلندمدتی نیافت و آزمون‌های علیت حکایت از آن دارد که به‌جای گردشگری منجر به رشد اقتصادی، رشد اقتصادی منجر به گسترش گردشگری می‌شود. دریت‌ساکیس^۹ (۲۰۰۴)، کیم و همکاران^{۱۰} (۲۰۰۶) و نوواک و همکاران^{۱۱} (۲۰۰۷) هر دو فرضیه TLG و رشد اقتصادی منجر به توسعه گردشگری را تأیید کردند.

کیم و همکاران (۲۰۰۶)، دو معادله هم‌جمعی و یک علیت دوطرفه بین گردشگری و توسعه اقتصادی با دو مجموعه داده‌های مختلف کشور تایوان به‌دست آوردند. نتایج دریت-ساکیس (۲۰۰۴) و نوواک و همکاران (۲۰۰۷) از وجود رابطه بلندمدت و رابطه علی دو طرفه بین رشد گردشگری و توسعه اقتصادی در کشورهای یونان (۱۹۶۰-۲۰۰۰) و اسپانیا (۱۹۶۰-۲۰۰۳) حکایت دارد. گوندوز و حاتمی^{۱۲} (۲۰۰۵) و کتیرچی‌اوغلو^{۱۳} (۲۰۰۹)، فرضیه TLG را در مورد ترکیه بررسی کرده‌اند، اما به نتایج متفاوتی رسیدند. گوندوز و حاتمی (۲۰۰۵) به بررسی تجربی فرضیه TLG برای دوره ۱۹۶۳-۲۰۰۲ پرداختند. یافته‌های آن‌ها حکایت از علیت یک‌طرفه از گردشگری بین‌المللی به رشد اقتصادی دارد. این در حالی است که کتیرچی‌اوغلو (۲۰۰۹) هیچ‌گونه رابطه هم‌جمعی نیافت و فرضیه TLG را برای دوره ۱۹۶۰-۲۰۰۶ رد کرد. کورتس-جیمِنز و پولینا^{۱۴} (۲۰۱۰)، صحت فرضیه TLG را برای دو کشور ایتالیا و اسپانیا در دوره ۱۹۶۳-۲۰۰۲ بررسی کردند. آن‌ها برای

1. Oh

2. Dritsakis

3. Kim et al.

4. Nowak et al.

5. Gunduz and Hatemi

6. Katircioglu

7. Cortés-Jiménez and Pulina

کشور اسپانیا یک رابطه دوطرفه بین گردشگری و رشد اقتصادی شناسایی کردند. در این مطالعه، اولاً، گردشگری یا به وسیله درآمد گردشگری یا به وسیله تعداد ورود گردشگران اندازه گیری می شود؛ ثانیاً، در هنگام تحلیل اثر گردشگری بر روی رشد اقتصادی، کیفیت خدمات گردشگری ارائه شده توسط کشور میزبان لحاظ نمی شود.

۲-۳. مطالعات داخلی

مطالعات انجام شده در داخل کشور در زمینه رابطه گردشگری و رشد اقتصادی به دو دسته تقسیم می شود: در برخی از این مطالعات (نظیر، کهنسال و توحیدی (۱۳۹۲)، حقیقت و همکاران (۱۳۹۲)) به بررسی رابطه علی گردشگری و رشد اقتصادی پرداخته شده است و در برخی دیگر (نظیر، طیبی و همکاران (۱۳۸۶)، پورفرج و همکاران (۱۳۸۷)، شریفی و همکاران (۱۳۸۸)، میرزایی و جلیلی (۱۳۹۰)، حسونند و خداپناه (۱۳۹۳) و رضاقلی زاده (۱۳۹۵)) رابطه بین این دو متغیر در قالب الگوهای اقتصادسنجی سری زمانی و داده های ترکیبی مورد بررسی قرار گرفته است. نکته قابل توجه آن است که در همه این مطالعات، گردشگری به صورت برونزا بوده و از این نکته غفلت شده است که این متغیر می تواند درونزا باشد. در این مطالعات گردشگری منجر به رشد اقتصادی می گردد، لذا فرضیه TLG مورد تأیید واقع می شود. به علاوه، در هیچ یک از این مطالعات تأثیر کیفیت خدمات گردشگری بررسی نشده است.

۴. روش شناسی پژوهش

در این بخش به تحلیل نقش گردشگری بر رشد اقتصادی ایران پرداخته می شود، منتها کیفیت اقامت گاه های ارائه شده به گردشگران که می تواند عامل مؤثری در نرخ رشد بلندمدت باشد، در نظر گرفته می شود. برای این منظور می توان یا الگوی رشد مربوطه را کالیبره کرد و یا از روش های اقتصادسنجی استفاده کرد که در این مقاله از مورد اخیر

استفاده شده است. لذا الگویی مبتنی بر معادله (۲۲) برای برآورد به صورت زیر انتخاب گردید:

$$LGDP_t = f(LTOUR_t, LQUA_t, LFGDP_t) \quad (23)$$

الگوی رشد ارائه شده متشکل از چهار متغیر است: لگاریتم GDP حقیقی ایران (LGDP)، لگاریتم ورود گردشگران (LTOUR)، لگاریتم کیفیت اقامت‌گاه‌های گردشگری (نسبت هتل‌های چهار ستاره و پنج ستاره به کل هتل‌ها) (LQUA) و لگاریتم GDP حقیقی خارجی (LFGDP). لازم به ذکر است که در فرآیند برآورد الگو با توجه به تأثیر انقلاب و جنگ از متغیرهای موهومی برای بیان اثرات آن‌ها به صورت متغیرهای برون‌زا استفاده شده است. داده‌های آماری مورد استفاده در این مطالعه به صورت سری زمانی در بازه زمانی ۱۳۹۴-۱۳۴۸ هستند که به منظور جمع‌آوری آن‌ها از پایگاه داده‌های سری‌های زمانی بانک جهانی و مرکز اطلاعات سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استفاده شده است.

متغیر GDP حقیقی خارجی، بودجه گردشگران را اندازه‌گیری می‌کند. این بدان معنی است که در صورت رشد GDP حقیقی خارجی، می‌توان فرض کرد که دسترسی بودجه برای گردشگری شهروندان آن‌ها افزایش خواهد یافت. در اینجا دو هدف دنبال می‌شود: (۱) بررسی فرضیه TLG در ایران. (۲) بررسی این موضوع که آیا تعداد گردشگران و کیفیت اقامت‌گاه‌های ارائه شده به گردشگران اثر مثبتی بر روی رشد اقتصادی بلندمدت دارد یا نه.

۴-۱. آزمون ریشه واحد

در این بخش پایایی کلیه متغیرهای الگو از طریق آزمون‌های ریشه واحد دیکی-فولر تعمیم‌یافته، زیوت-اندریوز^{۱۵} و لی-استرازسیچ^{۱۶} با لحاظ دو شکست ساختاری مورد بررسی

---

1. Zivot and Andrews
2. Lee and Strazicich

قرار می‌گیرد. براساس آزمون دیکی-فولر تعمیم‌یافته نتایج نشان می‌دهد که در سطح معناداری ۵ درصد همه متغیرهای الگو در دو حالت با عرض از مبدأ و بدون روند و با عرض از مبدأ و روند در سطح ناپایا بوده و با یک‌بار تفاضل‌گیری پایا شده‌اند. در آزمون‌های زیوت-اندریوز و لی-استرازسیچ، از آنجایی که الگوی C کامل‌تر است، بر این اساس می‌توان نتیجه گرفت که متغیرهای الگو با لحاظ شکست ساختاری مربوطه پس از یک‌بار تفاضل‌گیری پایا شده‌اند. بنابراین متغیرهای الگو همجمع از مرتبه یک $I(1)$ هستند و می‌توان از روش همجمعی پیشنهادی یوهانسن-جوسلیوس (۱۹۹۰) برای آزمون وجود روابط بلندمدت بین متغیرهای الگو استفاده کرد.

جدول (۱). نتایج حاصل از پایایی متغیرها با عرض از مبدأ و بدون روند

متغیرها	آماره دیکی فولر	متغیرها	آماره دیکی فولر	مرتبه همجمعی
$LGDP$	-۰/۳۵۶۶۱	$\Delta LGDP$	-۴/۲۸۴۲	$I(1)$
$LFGDP$	۰/۸۲۲۰۹	$\Delta LFGDP$	-۴/۸۷۷۲	$I(1)$
$LTOUR$	-۰/۱۹۴۸۱	$\Delta LTOUR$	-۴/۲۲۱۲	$I(1)$
$LQUA$	-۲/۳۵۸۹	$\Delta LQUA$	-۴/۶۹۷۲	$I(1)$

مقدار بحرانی آزمون دیکی فولر با عرض از مبدأ و بدون روند ۲/۹۳-

منبع: نتایج پژوهش

جدول (۲). نتایج حاصل از پایایی متغیرها با عرض از مبدأ و روند

متغیرها	آماره دیکی فولر	متغیرها	آماره دیکی فولر	مرتبه همجمعی
$LGDP$	-۲/۵۸۹۶	$\Delta LGDP$	-۴/۵۱۳۰	$I(1)$
$LFGDP$	-۲/۲۸۰۵	$\Delta LFGDP$	-۴/۹۳۵۰	$I(1)$
$LTOUR$	-۱/۷۶۹۶	$\Delta LTOUR$	-۴/۵۱۸۱	$I(1)$
$LQUA$	-۲/۶۰۲۵	$\Delta LQUA$	-۴/۹۴۶۴	$I(1)$

مقدار بحرانی آزمون دیکی فولر با عرض از مبدأ و روند ۳/۵۲-

منبع: نتایج پژوهش

جدول (۳). آزمون ریشه واحد زیوت-اندريوز

الگوی C		الگوی B		الگوی A		متغیر
سال شکست آماره t	سال شکست	سال شکست آماره t	سال شکست	سال شکست آماره t	سال شکست	
-۴/۶۸۵۵	۱۳۶۲	-۴/۹۲۹۱	۱۳۶۵	-۳/۴۴۵۶	۱۳۶۲	LGDP
-۳/۷۶۲۲	۱۳۸۳	-۳/۷۵۷۵	۱۳۸۱	-۳/۴۴۰۳	۱۳۸۴	LFGDP
-۴/۴۹۲۸	۱۳۵۷	-۴/۲۸۱۲	۱۳۶۱	-۴/۵۷۳۶	۱۳۵۷	LTOUR
-۳/۴۲۰۱	۱۳۶۴	-۳/۷۲۵۴	۱۳۵۷	-۵/۲۰۸۴	۱۳۵۶	LQUA
-۶/۳۳۹۰	۱۳۵۹	-	۱۳۸۲	-۴/۹۸۷۱	۱۳۶۷	ΔLGDP
-۷/۴۲۱۱	۱۳۶۹	-۶/۷۸۶۵	۱۳۶۰	-۷/۵۱۶۸	۱۳۶۹	ΔLFGDP
-۶/۰۶۲۹	۱۳۶۷	-۳/۰۹۶۰	۱۳۷۵	-۴/۲۲۵۴	۱۳۶۷	ΔLTOUR
-۸/۷۷۲۷	۱۳۶۰	-۷/۵۴	۱۳۵۷	-	۱۳۶۰	ΔLQUA
-۵/۰۸		-۴/۴۲		-۴/۹۳		مقادیر بحرانی در ۵ درصد

منبع: نتایج پژوهش

جدول (۴). آزمون ریشه واحد لی-استرازسیچ

الگوی C			الگوی A			متغیر
سالهای شکست آماره t	سالهای شکست	سالهای شکست آماره t	سالهای شکست	سالهای شکست	سالهای شکست	
-۵/۸۰۶۱	۱۳۷۳	۱۳۶۵	-۶/۲۷۵۱	۱۳۸۴	۱۳۶۵	LGDP
-۴/۹۹۱۲	۱۳۸۳	۱۳۵۸	-۳/۱۵۲۶	۱۳۸۶	۱۳۶۵	LFGDP
-۴/۷۹۳۸	۱۳۷۶	۱۳۶۴	-۳/۶۳۵۲	۱۳۸۸	۱۳۶۸	LTOUR
-۴/۳۲۳۴	۱۳۸۵	۱۳۵۹	-۳/۸۳۵۹	۱۳۶۶	۱۳۶۴	LQUA
-۷/۲۴۱۵	۱۳۷۷	۱۳۷۳	-	-	-	ΔLGDP
-۶/۸۳۵۷	۱۳۸۳	۱۳۶۷	-۶/۴۵۵	۱۳۶۰	۱۳۵۸	ΔLFGDP
-۶/۷۹۱۸	۱۳۷۰	۱۳۵۹	-	-	-	ΔLTOUR
-۷/۷۵۵۵	۱۳۸۳	۱۳۶۲	-	-	-	ΔLQUA
-۶/۳۱۲			-۳/۵۶۳			مقادیر بحرانی در ۵ درصد

منبع: نتایج پژوهش

۴-۲. تعیین تعداد وقفه‌های بهینه الگوی VAR

در این بخش تعداد وقفه‌های بهینه الگوی خودبازگشت برداری از طریق معیار شوارتز-بیزین (SBC) و آزمون LR تعدیل شده تعیین می‌شود. با توجه به نتایج این معیار تعداد وقفه‌های بهینه الگوی VAR، ۱ وقفه تعیین می‌گردد. بنابراین الگوی خودبازگشت برداری با ۱ وقفه برآورد می‌شود.

جدول ۵. تعیین طول وقفه بهینه

طول وقفه	معیار AIC	معیار SBC	آزمون LR تعدیل شده
۷	۱۵۰/۶۵۳۳	۵۶/۰۷۶۰	-
۶	۱۳۹/۰۲۳۱	۵۷/۹۵۶۹	۰/۴۱۳
۵	۱۲۷/۶۲۶۳	۶۰/۰۷۱۱	۰/۴۱۷
۴	۱۲۸/۶۸۶۸	۷۴/۶۴۲۷	۰/۷۱۷
۳	۱۲۴/۶۵۴۹	۸۴/۱۲۱۸	۰/۸۰۹
۲	۱۱۰/۷۴۵۱	۸۳/۷۲۳۰	۰/۷۲۸
۱	۱۱۷/۱۰۲۵	۱۰۳/۵۹۱۴	۰/۹۱۴
۰	-۲۵۶/۸۲۸۳	-۲۵۶/۸۲۸۳	۰/۰۰۰

منبع: نتایج پژوهش

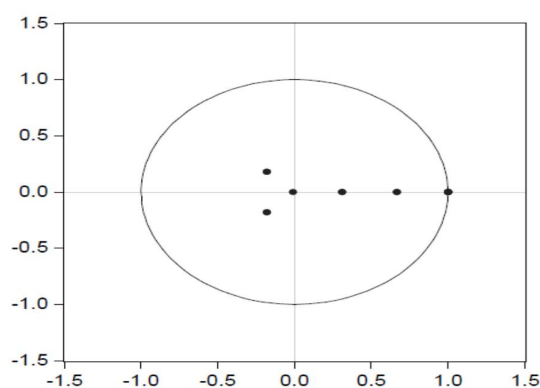
۴-۲-۱. تعیین آزمون پایداری و آزمون‌های نقض فروض الگوی VAR

در تحلیل الگوهای خودرگرسیون برداری بررسی شرایط پایداری ضروری است. شرط پایداری الگو مستلزم آن است که معکوس ریشه‌های مشخصه چندجمله‌ای وقفه برآوردی، درون دایره واحد قرار گیرد (لوتکی‌پول^{۱۷}، ۱۹۹۱). بنا به نمودار (۱) ریشه‌های مشخصه الگوی برآوردی درون دایره واحد قرار گرفته است، لذا پایداری الگوی VAR تأمین می‌شود. نتیجه آزمون واریانس ناهمسانی در جدول (۶) نشان می‌دهد که فرض صفر مبنی بر

^۱. Lütkepohl

واریانس همسانی را نمی‌توان رد کرد. همچنین، آزمون ضریب لاگرانژ برای بررسی خودهمبستگی پسماندهای الگو در جدول (۷) نشان می‌دهد که فرض صفر مبنی بر عدم وجود خودهمبستگی، رد نمی‌شود. همچنین لوتکی‌پول معتقد است که برآورد پارامترهای الگوی VAR، به فرض نرمالیتی بستگی ندارد (لوتکی‌پول، ۱۹۹۱؛ ۳۵۹).

نمودار (۱). بررسی پایداری الگوی خودرگرسیون برداری

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول (۶). بررسی وجود واریانس ناهمسانی پسماندهای الگوی VAR

وضعیت	احتمال	مقدار آماره	نام آزمون	
عدم وجود واریانس ناهمسانی	۰/۱۸۰۴	۲۷۰/۲۹۳۶	آماره کای‌دو	آزمون واریانس ناهمسانی

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول (۷). آزمون خودهمبستگی پسماندهای الگوی VAR

وقفه	آماره نسبت درست‌نمایی	احتمال	آماره F رانو	احتمال
۱	۱۴/۵۳۲۲۲	۰/۵۵۹۱	۰/۹۰۹۲۰۶	۰/۵۶۰۸
۲	۵۳/۸۲۰۳۰	۰/۰۰۰۰	۴/۰۵۲۱۳۶	۰/۰۰۰۰
۳	۲۳/۶۶۵۹۳	۰/۰۹۷۱	۱/۵۴۴۳۵۸	۰/۰۹۸۱
۴	۲۵/۶۵۷۹۱	۰/۰۵۹۰	۱/۶۸۹۹۲۶	۰/۰۵۹۸

۰/۶۵۲۰	۰/۸۲۷۵۵۵	۰/۶۵۰۶	۱۳/۳۰۱۸۵	۵
۰/۴۵۱۸	۱/۰۱۰۶۵۳	۰/۴۵۰۰	۱۶/۰۴۲۲۰	۶
۰/۳۸۱۴	۱/۰۸۲۰۳۹	۰/۳۷۹۶	۱۷/۰۹۲۶۲	۷
۰/۶۳۲۶	۰/۸۴۴۹۶۲	۰/۶۳۱۱	۱۳/۵۶۵۲۹	۸
۰/۳۴۶۲	۱/۱۲۰۵۷۱	۰/۳۴۴۵	۱۷/۶۵۵۵۲	۹
۰/۱۹۷۷	۱/۳۲۲۴۱۱	۰/۱۹۶۱	۲۰/۵۵۸۵۷	۱۰
۰/۹۰۶۲	۰/۵۶۰۶۳۲	۰/۹۰۵۷	۹/۱۸۲۲۷۰	۱۱
۰/۸۴۸۶	۰/۶۳۵۲۱۹	۰/۸۴۷۸	۱۰/۳۴۸۸۳	۱۲

منبع: یافته‌های پژوهش

۳-۴. آزمون همجمعی یوهانسن-جوسلیوس

پس از تعیین تعداد وقفه‌های بهینه الگوی VAR برای بررسی وجود رابطه بلندمدت بین متغیرهای الگو بایستی آزمون همجمعی یوهانسن-جوسلیوس را انجام داد. بر اساس نتایج این آزمون اگر حداقل یک بردار همجمعی بین متغیرهای الگو وجود داشته باشد، می‌توان گفت که وجود رابطه بلندمدت بین متغیرهای الگو به اثبات می‌رسد. با توجه به نتایج جداول (۸) و (۹)، آزمون حداکثر مقدار ویژه تعداد ۱ بردار همجمعی و آزمون اثر نیز تعداد ۱ بردار همجمعی را بین متغیرهای الگو نشان می‌دهد.

جدول (۸). تعیین تعداد بردارهای همجمع براساس آزمون اثر

مقدار بحرانی در سطح ۹۵٪	مقدار آماره آزمون	فرضیه مقابل	فرضیه صفر
۴۷/۸۵۶۱	۶۳/۳۷۴۴	$r \geq 1$	$r = 0$
۲۹/۷۹۷۱	۲۳/۱۲۳۷	$r \geq 2$	$r \leq 1$
۱۵/۴۹۴۷	۱۱/۵۲۴۲	$r \geq 3$	$r \leq 2$
۳/۸۴۱۴	۴/۱۲۵۴	$r \geq 4$	$r \leq 3$

منبع: نتایج پژوهش

جدول (۹). تعیین تعداد بردارهای همجمع براساس آزمون حداکثر مقادیر ویژه

مقدار بحرانی در سطح ۹۵٪	مقدار آماره آزمون	فرضیه مقابل	فرضیه صفر
۲۷/۵۸۴۳	۴۰/۲۵۰۷	$r \geq 1$	$r = 0$
۲۱/۱۳۱۶	۱۱/۵۹۹۵	$r \geq 2$	$r \leq 1$
۱۴/۲۶۴۶	۷/۳۹۸۷	$r \geq 3$	$r \leq 2$
۳/۸۴۱۴	۴/۱۲۵۴	$r \geq 4$	$r \leq 3$

منبع: نتایج پژوهش

از آنجایی که یک بردار همجمعی بین متغیرهای الگو وجود دارد و هدف تحلیل نقش گردشگری بر رشد اقتصادی ایران است، لذا یک رابطه بلندمدت بین متغیرهای الگو وجود دارد و بردار همجمعی مربوط به متغیرهای الگو بعد از نرمال سازی و مرتب کردن به صورت زیر است (اعداد داخل پرانتز آماره t است):

$$LGDP = 26.14841 + 0.336LTOUR + 0.102LQUA - 0.149LFGDP$$

(۱۰.۰۰۱)   (۲.۳۴)   (-۲.۲)

رابطه فوق نشان می‌دهد که در بلندمدت ورود گردشگران و کیفیت اقامت‌گاه‌های گردشگری بر GDP ایران دارای اثر مثبت است، در حالی که GDP خارجی بر GDP ایران اثر منفی دارد. این نتایج نشان می‌دهد که مطابق انتظار، رشد اقتصادی ایران به‌طور مثبتی به‌وسیله ورود گردشگران و کیفیت اقامت‌گاه‌های گردشگری در ایران تحت تأثیر قرار می‌گیرد.

۴-۴. علیت گرنجر

با تعیین تعداد بردارهای همجمع می‌توان علیت گرنجر را آزمون کرد. اگر هم‌جمعی وجود نداشته باشد، آزمون‌های علیت به یک الگوی VAR برحسب تفاضل مرتبه اول منتهی می‌شود. از آنجایی که سری‌ها هم‌جمع هستند، آزمون علیت گرنجر مشتمل بر تصریح یک الگوی ECM چندمتغیره به‌صورت زیر است:

$$\begin{aligned} \Delta LGDP_t &= \alpha_\lambda + \delta_\lambda Z_{t-1} + \sum_{i=1}^p \phi_{\lambda i} \Delta LGDP_{t-i} + \sum_{i=1}^p \psi_{\lambda i} \Delta LTOUR_{t-i} \\ &\quad + \sum_{i=1}^p \varphi_{\lambda i} \Delta LQUA_{t-i} + \sum_{i=1}^p \gamma_{\lambda i} \Delta LFGDP_{t-i} + \varepsilon_{\lambda t} \\ \Delta LTOUR_t &= \alpha_\gamma + \delta_\gamma Z_{t-1} + \sum_{i=1}^p \phi_{\gamma i} \Delta LGDP_{t-i} + \sum_{i=1}^p \psi_{\gamma i} \Delta LTOUR_{t-i} \\ &\quad + \sum_{i=1}^p \varphi_{\gamma i} \Delta LQUA_{t-i} + \sum_{i=1}^p \gamma_{\gamma i} \Delta LFGDP_{t-i} + \varepsilon_{\gamma t} \\ \Delta LQUA_t &= \alpha_\tau + \delta_\tau Z_{t-1} + \sum_{i=1}^p \phi_{\tau i} \Delta LGDP_{t-i} + \sum_{i=1}^p \psi_{\tau i} \Delta LTOUR_{t-i} \\ &\quad + \sum_{i=1}^p \varphi_{\tau i} \Delta LQUA_{t-i} + \sum_{i=1}^p \gamma_{\tau i} \Delta LFGDP_{t-i} + \varepsilon_{\tau t} \\ \Delta LFGDP_t &= \alpha_\varphi + \delta_\varphi Z_{t-1} + \sum_{i=1}^p \phi_{\varphi i} \Delta LGDP_{t-i} + \sum_{i=1}^p \psi_{\varphi i} \Delta LTOUR_{t-i} \\ &\quad + \sum_{i=1}^p \varphi_{\varphi i} \Delta LQUA_{t-i} + \sum_{i=1}^p \gamma_{\varphi i} \Delta LFGDP_{t-i} + \varepsilon_{\varphi t} \end{aligned}$$

در اینجا Z_{t-1} نشان دهنده رابطه بلندمدت بین متغیرها و δ معرف تعدیل پویایی‌های کوتاه‌مدت به سمت تعادل بلندمدت است. ضرایب متغیرهای باوقفه نشان می‌دهد که تغییرات کوتاه‌مدت با توجه به تغییرات اولیه در متغیرها رخ می‌دهد. علیت را می‌توان هم از طریق معناداری مشترک متغیرهای باوقفه مستقل و هم از طریق جمله تصحیح خطای باوقفه استنباط کرد. آزمون F معناداری مشترک متغیرهای باوقفه، مبین علیت گرنجر کوتاه‌مدت است (این آزمون با آماره کای‌دو در جدول (۱۰) نشان داده شده است)، در حالی که آزمون t مربوط به ضرایب Z_{t-1} مبین علیت گرنجر بلندمدت است.

جدول (۱۰). آزمون علیت گرنجر

آزمون t		آزمون χ^2				متغیر وابسته
آماره t	Z_{t-1}	$\Delta LFGDP$	$\Delta LQUA$	$\Delta LTOUR$	$\Delta LGDP$	
-۱/۷۹۱۹۸	-۰/۰۰۸۶۳۰	۰/۶۳۸۸۱۴	۰/۰۷۱۱۶۸	۱۴/۴۵۱۳	-	$\Delta LGDP$
-۳/۴۸۸۷۱	-۰/۰۴۲۶۴۷	۲/۲۳۵۹۸۳	۳۴/۹۲۸۹۵	-	۱۲/۶۴۸۱۳	$\Delta LTOUR$
۱/۶۹۵۴۰	۰/۰۴۴۸۱۹	۰/۶۳۰۶۲۷	-	۱/۴۹۰۸۱۵	۱/۶۸۱۴۸۵	$\Delta LQUA$
۰/۶۴۵۶۲	۰/۰۰۱۲۹۸	-	۲/۱۳۹۲۷۳	۰/۴۵۲۹۷	۱/۲۵۷۰۲۴	$\Delta LFGDP$

منبع: نتایج پژوهش

با توجه به نتایج آزمون t ، ضریب جمله تصحیح خطای باوقفه Z_{t-1} ، فقط برای معادله $\Delta LTOUR$ به لحاظ آماری در سطح ۵ درصد معنادار است. ضریب $\delta_1 = -۰/۰۰۸۶۳۰$ دارای علامت منفی انتظاری است که این بدان معنی است که GDP حقیقی ایران در جهت حصول به مقدار تعادلی خود تعدیل می‌شود. معنادار بودن ضریب جمله تصحیح خطا در سطح ۱۰ درصد نشان‌دهنده علیت گرنجری متغیرهای الگو به سمت متغیر وابسته GDP داخلی است که این نتیجه نشان می‌دهد که با حرکت از $TOUR$ ، QUA و $FGDP$ به GDP رابطه علیتی بلندمدت وجود دارد. این امر نمایان‌گر شواهدی دال بر تأیید فرضیه TLG برای اقتصاد ایران است. هم‌چنین، آماره کای دو بر روی متغیرهای باوقفه نشان می‌دهد که با حرکت از GDP حقیقی ایران به ورود گردشگران $TOUR$ علیت گرنجری وجود دارد. بنابراین، یافته‌های مطالعه حکایت از وجود رابطه علیتی دوطرفه بین رشد GDP حقیقی و رشد گردشگری دارد.

۵. جمع‌بندی و پیشنهادات سیاستی

در این مقاله یک الگوی پویای رشد اقتصادی و گردشگری مطالعه شد. از نقطه نگرش نظری، جنبه نوآورانه مقاله حاضر در نظر گرفتن گردشگران به‌عنوان مصرف‌کنندگان همراه

با جمعیت داخلی است. رشد برونزای مابقی جهان، ورود گردشگران را تقویت کرده و مخارج آنها را در کشور مقصد افزایش می‌دهد. از طرف دیگر، اقتصاد می‌تواند به‌طور درون‌زایی نرخ جذب گردشگری را از طریق کیفیت خدمات گردشگری افزایش دهد. گردشگری، تأمین مالی واردات سرمایه خارجی را ممکن می‌سازد و به لطف بهبود کیفیت خدمات گردشگری، ورود گردشگران افزایش می‌یابد. بنابراین، نتیجه کار، الگوی رشد درون‌زایی است که در آن، گردشگری، موتور رشد اقتصادی بوده و کیفیت خدمات اثر مثبتی بر روی نرخ رشد بلندمدت دارد. این الگو با استفاده از داده‌های سری زمانی ایران در بازه ۱۳۴۸-۱۳۹۴ بررسی شد. نتایج نشان می‌دهد که در بلندمدت ورود گردشگران و کیفیت اقامت‌گاه‌های گردشگری اثرات مثبتی بر GDP حقیقی ایران دارد. این در حالی است که GDP خارجی اثر منفی بر GDP حقیقی ایران دارد. در کوتاه‌مدت نیز، بهبود در کیفیت اقامت‌های گردشگری منجر به رشد ورود گردشگر می‌شود.

مقاله حاضر علاوه بر تأیید فرضیه TLG برخی متغیرهای کلیدی آن را تبیین می‌کند. به‌عبارت دیگر، معیارهای سیاسی در کشور میزبان، GDP خارجی را تحت تأثیر قرار نمی‌دهد، اما با اختصاص منابع به بخش گردشگری، ورود گردشگران افزایش و کیفیت اقامت‌های گردشگری بهبود می‌یابد. بنابراین تقویت بخش گردشگری می‌تواند موجب افزایش و تقویت تولید ناخالص داخلی و به تبع آن رشد اقتصادی گردد. در عین حال، یافته‌های مطالعه حکایت از وجود رابطه علیتی دوطرفه بین رشد GDP حقیقی و رشد گردشگری دارد.

همچنین، این مقاله به‌خوبی نقش کیفیت خدمات گردشگری را در رشد اقتصادی بلندمدت کشورهای پذیرنده گردشگر نشان می‌دهد. هم‌الگوی نظری پیشنهاد شده و هم نتایج حاصل از داده‌های اقتصاد ایران حکایت از این دارد که سرمایه‌گذاری بر روی کیفیت خدمات گردشگری، اثر مثبتی بر روی رشد اقتصادی دارد، لذا این امر بایستی در

برنامه‌ریزی سیاست‌های پایدار گردشگری مورد توجه واقع شود. با توجه به نتایج حاصل از این مطالعه می‌توان پیشنهادات زیر را ارائه کرد:

- توجه به زیرساخت‌ها و امکانات لازم برای توسعه گردشگری.
- افزایش سرمایه‌گذاری در توسعه صنعت گردشگری جهت افزایش بیشتر رشد اقتصادی.
- حمایت و تشویق بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری.
- توسعه اماکن اقامتی، پذیرایی و ورزشی- تفریحی و رفع ضعف خدمات هتل‌داری و رستوران‌داری.
- بسط و گسترش ارتباط و وسایل مدرن حمل و نقل، توسعه خدمات هواپیمایی و فرودگاهی و بهره‌برداری از راه‌های ارتباطی و مواصلاتی، بهبود تأسیسات بهداشتی و شبکه‌های آب و غیره.

منابع:

- Aguiló, E., Alegre, J., & Sard, M. (2005). The persistence of the sun and sand tourism model. *Tourism Management*, 26(2), 219-231.
- Albaladejo, I. P., & Martínez-García, M. P. (2013). An endogenous growth model of international tourism. *Tourism Economics*, 19(3), 509-529.
- Balaguer, L., & Cantavella-Jordá, M. (2002). Tourism as a long-run economic growth factor: The Spanish case. *Applied Economics*, 34(7), 877-884.
- Brida, J. G., & Pulina, M. (2010). A literature review on the tourism-led-growth hypothesis. Working paper CRENoS, 201017. Sardinia: Centre for North South Economic Research, University of Cagliari and Sassari.
- Brown, T. J., Churchill, G. A., & Peter, J. P. (1993). Improving the measurement of service quality. *Journal of Retailing*, 69(1), 127-139.
- Cerina, F. (2007). Tourism specialization & environmental sustainability in a dynamic economy. *Tourism Economics*, 13(4), 553-582.
- Chao, C. C., Hazari, B. R., & Sgro, P. M. (2005). Tourism and economic development in a cash-in-advance economy. *Research in International Business and Finance*, 19(3), 365-373.
- Cortés-Jiménez, I., & Pulina, M. (2010). Inbound tourism and long-run economic growth. *Current Issues in Tourism*, 13(1), 61-74.

-
- Dritsakis, N. (2004). Tourism as a long-run economics growth factor: an empirical investigation for Greece using causality analysis. *Tourism Economics*, 10(3), 305-316.
- Eugenio-Martin, J. L. (2003). Modelling determinants of tourism demand as a fivestage process: a discrete choice methodological approach. *Tourism and Hospitality Research*, 4(4), 341-354.
- Giannoni, S. (2009). Tourism, growth and residents' welfare with pollution. *Tourism and Hospitality Research*, 9(1), 50-60.
- Go, F. M., & Govers, R. (2000). Integrated quality management for tourist destinations: a European perspective on achieving competitiveness. *Tourism Management*, 21(1), 79-88.
- Gómez, C. M., Lozano, J., & Rey-Maqueira, J. (2008). Environmental policy and longterm welfare in a tourism economy. *Spanish Economic Review*, 10(1), 41-62.
- Gunduz, L., & Hatemi-, J. A. (2005). Is the tourism-led growth hypothesis valid for Turkey? *Applied Economics Letters*, 12(8), 499-504.
- Hazari, B. R., & Sgro, P. M. (1995). Tourism and growth in a dynamic model of trade. *Journal of International Trade and Economic Development*, 4(2), 243-252.
- Hazari, B. R., & Sgro, P. M. (2004). *Tourism, trade and national welfare, Contributions to economic analysis*. Amsterdam: Elsevier.
- Haqiqat, A., Khorsandian, A., & Arabi, H. (2013). Causality between Economic Growth and Tourism Development in the Middle East and North Africa (MENA). *Quarterly Journal of the Macro and Strategic Policies*, 1(2), 71-108, (In Persian).
- Hassanvand, S., Khodapanah, M. (2014). The impact of tourism on economic growth in developing countries: Two approaches static panel data and dynamic panel data. *Quarterly Journal of the Macro and Strategic Policies*, 2(6), 87-102, (In Persian).
- Hoseyni, M.H. & Sazvar, A. (2012). Improvement of the quality of Yazd's tourism services, from foreign tourists' viewpoints. *Journal of Tourism Management Studies*, 6(16), 116-142 (In Persian).
- Ivanov, S. H., & Webster, C. (2013). Tourism's contribution to economic growth: a global analysis for the first decade of the millennium. *Tourism Economics*, 19(3), 477-508.
- Kaldor, N. (1963). Capital accumulation and economic growth. In Friedrich A. Lutz, and Douglas C. Hague (Eds.), *Proceedings of a conference held by International Economics Association*. London: Macmillan.
- Katircioglu, S. T. (2009). Revisiting the tourism-led-growth hypothesis for Turkey using the bounds test and Johansen approach for cointegration. *Tourism Management*, 30(1), 17-20.
- Kim, H. J., Chen, M., & Jang, S. (2006). Tourism expansion and economic development: the case of Taiwan. *Tourism Management*, 27(5), 925-933.

- Kohansal, M.R. & Tohidi, A.M. (2014). Examining the Causal Link between Tourism and Economic Growth in the Member Countries of the MENA Region. *Journal of Quantitative Economics*, 10(4), 55-72 (In Persian).
- Lütkepohl, H. (2005). *New Introduction to Multiple Time Series Analysis*. Springer Verlag, Berlin.
- Lozano, J., Gómez, C. M., & Rey-Maqueira, J. (2008). The TALC hypothesis and economic growth theory. *Tourism Economics*, 14(4), 727-749.
- Morley, C. L. (1998). A dynamic international model. *Annals of Tourism Research*, 25(1), 70-84.
- Mirzaie, H. & Jalili, S. (2011). Impact of Tourism Development on Economic Growth (Compared to Iran and Selected Countries). *Journal of Management System*, 5(15), 73-91 (In Persian).
- Nicolau, J. L., & Sellers, R. (2010). The quality of quality awards: diminishing information asymmetries in a hotel chain. *Journal of Business Research*, 63, 832-839.
- Nowak, J. J., Sahli, M., & Cortés-Jiménez, I. (2007). Tourism, capital imports and economic growth: theory and evidence for Spain. *Tourism Economics*, 13(4), 515-536.
- Noforesti, M. (2014). Investigating the Existence of Co-integration Relationship in the Consumption Function. *Journal of Economics and Modelling*, 5(17-18), 59-74 (In Persian).
- Oh, C. (2005). The contribution of tourism development to economic growth in the Korean economy. *Tourism Management*, 26(1), 39-44.
- Osterwald-Lenum, M. (1992). A note with quintiles of the asymptotic distribution of the maximum likelihood cointegration rank test statistics: four cases. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 54(3), 461-472.
- Pablo-Romero, M., & Molina, J. A. (2013). Tourism and economic growth: a review of empirical literature. *Tourism Management Perspectives*, 8, 28-41.
- Pourfaraj, A.R., Issazadeh Roshan, Y. & Cheraghi, C. (2008). ICT, Tourism Industry and Economic Growth. *Journal of New Economy & Commerce*, 4(13), 46-66 (In Persian).
- Rey-Maquiera, J., Lozano, J., & Gómez, C. M. (2009). Quality standards versus taxation in a dynamic environmental model of a tourism economy. *Environmental Modelling and Software*, 24(12), 1483e1490.
- Reza Gholizadeh, M. (2017). Investigating the Effect of Tourism on the Triangle of Poverty, Inequality and Economic Growth. *Journal of Tourism Management Studies*, 11(36), 125-160 (In Persian).
- Schubert, S. F., & Brida, J. G. (2011). The impacts of international tourism demand on economic growth of small economies dependent on tourism. *Tourism Management*, 32(2), 377-385.
- Sharifi-Renani, H., Safaei-Shakib, M. & Emadzadeh, M. (2009). The Effect of Tourism Industry on Economic Growth: The Case of Iran. *Journal of Management System*, 2(6), 9-25 (In Persian).

- Tayebi, K., Babaki, R. & Jabbari, A. (2007). Exploring the Relationship between Tourism Development and Economic Growth in Iran (1952-2004). *Journal of Humanities and Social Sciences, especially economics*, 7(26), 84-110 (In Persian).